

ტრანსნაციონალური კორპორაციები და მათი როლი საერთაშორისო ეკონომიკაში

მეგი ანანიძე
სტუ დოქტორანტი

რევაზ შენგელია
ემდ, სტუ პროფესორი, ჟურნალ „ეკონომიკის“
მთ. რედაქტორი

საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობებში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ტრანსნაციონალურ კორპორაციებს. მათი როლი მსოფლიო მეურნეობის განვითარებაში დიდია, ისინი აკონტროლებენ მსოფლიო მეურნეობის ძირითად დარგებს, ამიტომ მათ შესწავლას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება.

საერთაშორისო მონოპოლიები ჯერ კიდევ მე-20 საუკუნის დასაწყისში აღმოცენდნენ კარტელების ფორმით, რომლებიც მონინავე ქვეყნების კომპანიებს უყოფდნენ გასაღების ბაზრებს. საერთაშორისო მოძრაობაში (ბრუნვაში) მონაწილეობდნენ უპირატესობის მქონე ფულადი და სასაქონლო ნაწილი კაპიტალისა, რომლებიც ინარჩუნებდნენ წარმოების ეროვნულ ხასიათს. ჰპირველი მსოფლიო ომის წინ არსებობდა რამოდენიმე ათეული საერთაშორისო კარტელი, რომლებიც ხშირად იშლებოდა და ისევ აღმოცენდებოდა.

თანამედროვე პირობებში, წარმოების კონცენტრაციის მაღალ დონეზე და კაპიტალის გატანის უდიდეს ზომებში, საერთაშორისო მონოპოლიების ხასიათი მკვეთრად შეიცვალა. ნამყვანი როლი დაიჭირა ტრანსნაციონალურმა კორპორაციებმა. მათ საფუძველს წარმოადგენს ეროვნული კაპიტალი. ტრანსნაციონალური კორპორაციები ქმნიან თავიანთ ფილიალებს მრეწველობის, მარკეტინგის და სავაჭრო ფირმების სახით, იძენენ ეროვნული კომპანიების აქციებს და კონტროლს ამყარებენ მთელს მრეწველობის დარგებზე, რომლებზეც ისინი მოქმედ-

ბენ.

80-იანი წლების მე-2 ნახევარში არსებობდა დაახლოებით 500 ტრანსნაციონალური კორპორაცია, რომელთა გაყიდვების წლიური მოცულობა აღემატებოდა 2 მლნ. აშშ დოლარს, დაახლოებით ამ კორპორაციების ნახევარი კონტროლდებოდა ამერიკული, შემდგომ იაპონური, ინგლისური, დას. ჩგერმანიის და საფრანგეთის კაპიტალით. დაახლოებით 20 უმსხვილესი ტრანსნაციონალური კორპორაციები მოქმედებენ ნავთობის მრეწველობაში სხვადასხვა ქვეყანაში, განსაკუთრებით მსოფლიოს განვითარებად ქვეყნებში. ტრანსნაციონალური კორპორაციების კონტროლის ქვეშ იმყოფება დაახლოებით ელექტრონული და ქიმიური მრეწველობის 80%, მანქანათმშენებლობის 75% და ფარმაციის 95%.

ტრანსნაციონალური კორპორაციები ფიქრობენ, რომ სხვადასხვა ქვეყანაში თავიანთი წარმოებითი საქმიანობის გაფართოებით გაამყარებენ თავიანთ პოზიციას მსოფლიო ბაზარზე. რაც უფრო მეტია იმ ქვეყანათა რიცხვი, სადაც მათ აქვთ ფილიალები, მით უფრო ადვილია ცენტრალური ფილიალისათვის დაიგეგმოს თავისი რეგიონალური სტრატეგია და თავისი პროდუქციის გასაღების, რეგიონების გაფართოების უფრო მეტი შესაძლებლობა აქვს. ამ დროისათვის ტრანსნაციონალური კორპორაციების ფილიალები დისლოცირდება განვითარებული კაპიტალიზმის ქვეყნებში, აქედან ნახევარზე მეტი დასავლეთ ევროპაში და 1/10 ჩრდილოეთ ამერიკაში.

ტრანსნაციონალური კორპორაციებისათვის უცხოური ფილიალების წარმოქმნის არანაკლებ მნიშვნელოვანი ფაქტორია ეკონომია წარმოების საშუალებებზე. ასევე მნიშვნელოვან მოტივს წარმოადგენს ხარჯების მინიმიზაცია. ხშირ შემთხვევაში უცხოეთში ფილიალის მშენებლობა საშუალებას იძლევა გვერდი ავუაროთ იმპორტის შეზღუდვებს, გამოვიყენოთ საგადასახადო შეღავათები, შევამციროთ სატრანსპორტო ხარჯები და ა.შ.

ასევე მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ფილიალები ერთ-მანეთს ნახევარფაბრიკატებისა და მეორე ფილიალისათვის საჭირო წარმოების ფაქტორებს აწვდის შედარებით დაბალ ფასში, ვიდრე სხვა ორგანიზაციები.

უცხოურ საქმიანობას ტრანსნაციონალური კორპორაციებისათვის მოაქვს 2-ჯერ მეტი მოგება ერთნაირი კაპიტალით ვიდრე ეროვნულ ბაზარზე წარმოებას. მაგრამ მოგების ზრდა არ არის ის ერთადერთი ფაქტორი, რომლისთვისაც ვითარდება უცხოური ფილიალების ქსელი. არანაკლებ მნიშვნელოვანია სტრატეგიული გათვლები კონკურენტებთან ბრძოლაში. იმ შემთხვევაშიც კი, როცა წარმოებას ახალ რეგიონში არ მივყავართ თვითღირებულების შემცირებამდე და მოგების მოტანამდე, ის პოტენციურად ქმნის მნიშვნელოვანი ზრდის შესაძლებლობას ადგილობრივ ბაზარზე ამ პროდუქციის გაცნობისა და გამოყენებისათვის.

თავისი უცხოური ფილიალების გაფართოებით, ტრანსნაციონალურ კორპორაციებს აქვთ საშუალება აწარმოონ ბრძოლა თავისი კონკურენტებთან უფრო დიდი მასშტაბით გასაღების ბაზარზე. ამ კონკურენციული ბრძოლის ორგანიზებას აწარმოებენ ის ფილიალები, რომლებიც მონაწილეობენ ამ ქვეყნის ბაზარზე და კარგად იციან ადგილობრივი ბაზრის კონიუქტურა და სტრუქტურა. განვითარებად ქვეყნებში ტრანსნაციონალური კორპორაციები არა მარტო მონაწილეობენ ეკონომიკაში, არამედ ის კარნახობს პირობებს ეროვნული პოლიტიკის მიღების პროცესში.

აქედან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ ტრანსნაციონალური კორპორაციები თავისი უცხოური ფილიალების გახსნით არა მარტო ღებულობენ მეტ მოგებას, არამედ აქვთ პერსპექტივა გაამყარონ თავიანთი ეკონომიკური ძალაუფლება. ეს ხსნის იმ ფაქტს, რომ დღესდღეისობით თანამედროვე მსოფლიოში ყველა მსხვილი კომპანია გადაიზარდა ტრანსნაციონალურში. მრავალი ნაციონალური წარმოება, რომელიც ხორციელდება

ტრანსნაციონალური კომპანიების ჩარჩოებში გამოდის იმპერატივის სახით, რაც აძლევს მას საშუალებას გამოიყენოს დიდი არსენალი კონკურენტულ ბრძოლაში.

საერთაშორისო კონკურენციას სამრეწველო წარმოების სფეროში აქვს კომპლექსური, გართულებული ხასიათის გასაღების პოლიტიკა, რომელიც დაკავშირებულია მომხმარებლების მოთხოვნათა მახასიათებლების ფორმირებასთან. ტრანსნაციონალური კორპორაციების ურთიერთობა მომხმარებლებთან თანდათან უფრო აქტიური და ხანგრძლივი ხდება. დღეისათვის საერთაშორისო მარკეტინგის თეორიტიკოსები უარყოფენ კატეგორიას „საქონელი“, რადგან ძალიან მოკლედ მიიჩნევენ და უპირატესობას ანიჭებენ უფრო ფართო გაგებას „შეთავაზება, წინადადება“-ს.

ეს ტერმინი მოიცავს არა მარტო თვით პროდუქციას, არამედ დამადასტურებელ დოკუმენტს, რეკლამას, საგარანტიო სისტემას, ასევე გაყიდვის შემდგომ სერვისს. ყველასათვის ცნობილია, რომ იაპონურმა ტრანსნაციონალურმა კომპანიებმა არამარტო თავიანთი ხარისხითა და ფასთა სიმცირით დაიპყრეს ამერიკის შიდა ბაზრები, არამედ გასაღების ორგანიზაციული სისტემის უფრო ეფექტურობითა და მომხმარებელთა კარგი სერვისით და მომსახურებით.

ამ დროისათვის რთული ტექნიკის გასაღებისას, ისეთი როგორიცაა მანქანა-დანადგარები, საუბარი მიდის არა რალაც დანადგარის შეძენაზე, არამედ „პრობლემების მოგვარების გადაჭრაზე“. ამასთან მნიშვნელოვანი როლი უჭირავს საგარანტიო სისტემას და კონსულტაციურ დახმარებას, რომელიც შეაძლებელია სრულიადაც არ დაჭირდეს.

ჩვეულებრივად, ტრანსნაციონალურ კომპანიებს უფრო დიდი უპირატესობა აქვს იმიტაც, რომ ის უფრო მყარ და მჭიდრო ურთიერთობას ამყარებს მომხმარებელთან და უფრო მეტად შეესაბამება თანამედროვე მარკეტინგის მოთხოვნებს, ვიდრე ტრადიციული ტიპის კომპანიები. ერთ-ერთ უმნიშვნე-

ლოვანეს უპირატესობას ტრანსნაციონალური კომპანიებისა წარმოადგენს დიდი შეთავსებულობა წარმოების დინამიური ბალანსირების მეთოდებთან, რომელიც აძლევთ მათ საშუალებას ერთ პროდუქციაზე მოთხოვნის ვარდნა ერთ ბაზარზე შეცვალონ მეორე ბაზარზე ამ პროდუქციაზე მოთხოვნის გაზრდით. სწრაფი ტექნიკური და ტექნოლოგიური გარდაქმნა და მუდმივი მოდერნიზაცია თანამედროვე წარმოებისა მსხვილ ფირმებს აძლევთ საშუალებას ისე შეცვალონ თავიანთი სტრუქტურა, რომ საბოლოოდ მიიღონ სრულიად განსხვავებული წარმოების საქონელი. ამასთან ტრანსნაციონალური კომპანიების ყველა ფილიალი სარგებლობს პატენტების და გამოგონებების საერთო ფონდით, გარდა ამისა მათ წარმოებას და ახალი პროდუქციის გამოშვებას ემსახურებიან ყველაზე მაღალკვალიფიციური და გამოცდილი კონსულტანტები. ეს კი მათ ტრანსნაციონალურ კომპლექსში ტექნიკური მიღწევების გადიდების საშუალებას აძლევთ.

კრიტიკულად მნიშვნელოვან მომენტს ტრანსნაციონალური კორპორაციების მეურნეობის პოლიტიკაში წარმოადგენს იმ ნერტილის მიღწევა, როდესაც წარმოებული პროდუქციის მოცულობა ემთხვევა მოთხოვნილი პროდუქციის რაოდენობას. ხშირად ხდება შემთხვევა, როდესაც ახალი საქონელი, რომელიც მაღალი მოთხოვნით სარგებლობს, ერთი რომელიმე ქვეყნის ნაწილში, ქვეყნის მე-2 ნაწილში მას საერთოდ არ ქონდეს მოთხოვნა. სხვადასხვა კლიმატურ და გეოგრაფიულ სარტყელში, კულტურისა და ეკონომიკის განვითარების სხვადასხვა დონეზე, რაც განსაღვრავს წარმოებული საქონლის სპეციფიკაზე მოთხოვნას. აუცილებელია ასევე ამა თუ იმ სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკის მიმართულებების გადახდისუნარიანობის, მყიდველთა მიზნობრივი ჯგუფების და ა.შ. განსაზღვრა. ყოველივე ეს ართულებს სხვადასხვა ქვეყნისა და მსოფლიო ბაზრის კონიუქტურის შეფასებას.

ბოლო პერიოდში ტრანსნაციონალური კორპორაციები ფარ-

თოდ იყენებენ კლასტერულ (მრავალ ფაქტორიან) მეთოდებს წარმოებისა და გასაღების ალტერნატიული ანალიზისას. მათი არსი მდგომარეობს იმაში რომ ყველა ბაზარი იყოფა ნაწილებად იმ სეგმენტების მიხედვით, თუ რა ხასიათის მოთხოვნები გააჩნია მომხმარებელთა სხვადასხვა ჯგუფებს. შემდგომ ხდება ამ სეგმენტების შეფასება იმისდამიხედვით, თუ რა ორიენტაციის პროდუქციას აწარმოებს ფირმა და ასეთი დაყოფა საშუალებას იძლევა გამოიყოს შედარებით პერსპექტიული ზონები და ყოველი მათგანისათვის შეირჩეს შესაბამისი გასაღების სტრატეგიები, რომელშიც შედის აუცილებელი მოდიფიკაცია საქონლის ასორტიმენტისა, ფასისა, რეკლამისა და მომსახურების პოლიტიკისა.

ტრანსნაციონალური კორპორაციები ორგანიზაციული სტრუქტურის მიხედვით როგორც წესი წარმოადგენენ მრავალდარგობრივ კონცერნებს. სათაო ოფისი კი გამოდის კორპორაციის ოპერატიული შტაბის სახით. ის ახორციელებს ტექნიკურ-ეკონომიკურ პოლიტიკასა და კონტროლს ფართო მასშტაბიანი სპეციალიზაციის და კოოპერირების საფუძველზე უცხოური კომპანიების და ფილიალების საქმიანობისთვის. ისინი ჩვეულებრივ ფლობენ კომბინატურ სტრუქტურას, საკუთარ საკრედიტო-ფინანსურ და კვლევით დანესებულებებს. ტრანსნაციონალური კორპორაციების სტრატეგია დაფუძნებულია გლობალურ მიდგომაზე, რომელიც შედეგის ოპტიმიზაციას განიხილავს არა როგორც ცალკეულ ნაწილებად, არამედ მთლიანობაში. მზა პროდუქციისა და ნახევარფაბრიკატების რომელიმე უცხოურ ბაზარზე გაყიდვების გაზრდის გადანყვეტილების მიღებისას კორპორაცია ითვალისწინებს ისეთ ფაქტორებს, როგორიცაა მოცემული ბაზრის მნიშვნელობა, საქონლის გასაღების ზრდის პერსპექტივა ამ ბაზარზე, უცხოურ და ადგილობრივ კონკურენტებთან კონკურენცია, ვალუტის კურსი, სავაჭრო შეზღუდვები, სატრანსპორტო ხარჯები. გლობალური სტრატეგია გამომდინარეობს ასევე კონფიგურაციისა და მისი კორდინაციისაგან.

გეოგრაფიული პრობლემების გადაწყვეტისას, ტერიტორიული განლაგებისთვის შეიძლება გამოყენებული იქნეს სხვადასხვა ბლოკები ქვეყნების მიხედვით, რაც ეყრდნობა: გამოკვლევებსა და გათვლებს, მატერიალურ უზრუნველყოფას, წარმოებით პროცესს, მარკეტინგს, გაყიდვების შემდგომ მომსახურებას და ა.შ.

საერთაშორისო კონკურენციის გართულებისას ტრანსნაციონალური კორპორაციებისთვის მნიშვნელოვანი მიმართულება გახდა შერეული კომპანიების ფორმირება, რომელშიც მონაწილეობდა ადგილობრივი კაპიტლი და რომელიც აჩქარებდა კაპიტალის კონცენტრაციას. ადგილობრივი აქციონერების მოზიდვა შვილობილი კომპანიების კაპიტალში მონაწილეობის მისაღებად განიხილება როგორც შესაძლებლობა „ემოციონალური და პოლიტიკური გართულების“ ჩახშობისა იმ ქვეყანაში, სადაც არის განლაგებული შვილობილი კომპანიები. ადგილობრივი აქციონერების მონაწილეობა შესაძლებელს ხდის მათი ინტერესების გათვალისწინებისათვის, თუმცა უმნიშვნელოვანესი გადაწყვეტილებები მიიღება შტაბ-ბინაში.

ტრანსნაციონალურ კორპორაციებს დიდი შესაძლებლობები აქვთ იმოქმედონ იმ ქვეყნის ეკონომიკაზე, სადაც იმყოფება. მათზე მოდის გადამამუშავებელი მრეწველობის კაპიტალ დაბანდებათა 20–25%. ტრანსნაციონალური კორპორაციების განყოფილებებს შორის ოპერაციები, მათი განლაგება სხვადასხვა ქვეყანაში თავის მხრივ წარმოადგენს შიდა სავაჭრო ბრუნვების და გათვლების მნიშვნელოვან ნაწილს თვით დასავლეთის კვეყნებშიც კი. კორპორაციის საქმიანობის გლობალიზაცია აძლევთ მათ საშუალებას ქვეყნიდან ქვეყანაში თავიანთი ინტერესების მიხედვით გადაიტანონ უდიდესი რესურსები.

ტრანსნაციონალური კორპორაციების კონკრეტული ზემოქმედება ამათუ იმ ქვეყნის ეკონომიკაზე დამოკიდებულია ეკონომიკის სუბიექტების ურთიერთობების სიძლიერეზე, ფილიალების მდგომარეობაზე და შვილობილ კომპანიებზე იმ

ქვეყანაში, სადაც მდებარეობენ ტრანსნაციონალური კორპორაციები.

წარმოებითი კაპიტალის ძირითადი ექსპორტიორის სახით გამოდის ტრანსნაციონალური კორპორაციები. წარმოებრივად განვითარებულ ქვეყნებში მხოლოდ 5 ქვეყნის წილზე-აშშ, იაპონია, ბრიტანეთი, გერმანია, საფრანგეთი-მოდის 70%-ზე მეტი საკუმულიატივო მოცულობა პირდაპირი უცხოური ინვესტიციებისა უცხოეთში.

მსოფლიო ეკონომიკის ინტერნაციონალიზაციის და გლობალიზაციის პროცესებში განვითარებადი ქვეყნების ჩართვის საერთო სიტუაციის შეფასებისას უნდა ითქვას, რომ განცალკევებული ნაწილები განვითარებადი ქვეყნებისა იმყოფებიან მსოფლიო მეურნეობისა და საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების გარეთ. წარმოებისა და კაპიტალის ინტერნაციონალიზაციის პროცესები პრაქტიკულად არ შეეხო განვითარებადი ქვეყნების მნიშვნელოვან ნაწილს, ან თუ შეეხო, ძალიან ფორმალურად. ძირითადში შენარჩუნებულია დიდი ჯგუფი ქვეყნებისა, რომელთაც გააჩნიათ დახურული, თვითგანვითარებადი ეკონომიკა. საერთაშორისო, გლობალური და ტრადიციული ეკონომიკის პარალელური არსებობა არ ნიშნავს იმას, რომ მათ შორის არის რაიმე კავშირი. მათი ურთიერთდამოკიდებულება ხორციელდება ძირითადად საერთაშორისო ეკონომიკის თვითგანვითარების გზით, რომელიც მოითხოვს ახალი რესურსებს და სივრცეს, რომელსაც ის ეძებს და პოულობს ტრადიციული ეკონომიკის სფეროში.

ინტერნაციონალიზაციის და გლობალიზაციის პროცესებს არ შეუძლია მიგვიყვანოს მსოფლიო მეურნეობის ცენტრალური და პერიფერიული ზონების დაყოფის ლიკვიდაციამდე. ისინი აღმოცენდებიან და ფუნქციონირებენ ახალ დონეზე საერთაშორისო შრომის დანაწილების პროცესების განვითარების საფუძველზე. ზუსტად ამ პროცესების ქვეშ წარჩუნდება მსოფლიო მეურნეობის გარკვეული ნაწილები, რომლებიც არის სხვადას-

ხვა განვითარების საფუძველზე და ასრულებს სხვადასხვა ფუნქციებს გლობალურ, კონტინენტალურ, ლოკალურ დონეზე. ამ ჩარჩოების ფარგლებში ვლინდება ზოგიერთი ქვეყნების აჩქარებული დიფერენციაცია, რომელმაც დააფუძნა მოვლენა „ახალი ინდუსტრიებისა“ და მნიშვნელოვანი გავლენა განახორციელა საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარებაზე.